

Van Brunswijk wenst geen feest

Toch een cadeau voor gouverneur

L.M.A. Lennaerts *

In augustus van het jaar 1776 bekleedde de hertog van Brunswijk 25 jaar het ambt van gouverneur van 's-Hertogenbosch. Het stadsbestuur wilde deze gebeurtenis, zoals dat heet, niet ongemerkt voorbij laten gaan. Wat een feestelijk evenement had moeten worden pakte echter heel anders uit dan men had gehoopt.

Lodewijk Ernst hertog van Brunswijk-Wolfenbüttel was afkomstig uit een aanzienlijk Duits adellijk geslacht. Via sterke familiebanden met de Oranjes wist hij belangrijke posities binnen de Republiek der Verenigde Nederlanden te verwerven. Op 4 augustus 1751 was de hertog benoemd tot militair bevelhebber van het strategisch belangrijke 's-Hertogenbosch. In 1776 had het stadsbestuur notie genomen van het aanstaande zilveren jubileum. Vanaf eind april van dat jaar stonden de festiviteiten van het jubileum prominent op de agenda van het bestuur en moest natuurlijk ook worden nagedacht over een geschenk aan de hertog. Het toeval hielp hen hierbij een handje.

Een nieuw stempel

Op 24 april 1776 liet pensionaris Mr. Antoni Martini de stadsregering weten dat de laatste nog bruikbare stempel van de stadspenningen gebroken was. Het was duidelijk dat er nieuwe stempels gemaakt moesten worden en daarom werd raadslid Mr. Jan Hendrik van Heurn belast met de taak om een 'nieuw emblema en omschrift voor een stadts penning aan deze Vergadering op te geven' en 'genoemd emblema en omschrift betreffende te maaken tot de aanstaande heuglijke plechtigheid, dat zijne Doorl:

Voorzijde dubbele gouden stadhuisspenning uit 1776 met afbeelding hertog van Brunswijk. (Foto: Rijksmuseum Amsterdam/G. van der Hofstad)

Achterzijde van de stadhuisspenning. (Foto: Rijksmuseum Amsterdam/G. van der Hofstad)

Door Theodoor van Berckel vervaardigd staalstempel waarop de penningen werden geslagen. (Foto: Koninklijke Munt België/ L. Lennaerts)

Hoogheid den Heere Hertog van Brunswijck Wolfenbüttele den tijd van vijf en twintig Jaaren gouverneur deezer stadt zal zijn geweest'.¹
Van Heurn presenteerde op 8 mei al een ontwerp-tekening aan de vergadering die in de resolutie van deze datum uitgebreid werd beschreven.

Uitlegging des Pennings, die de Regeering van 's-Hertogenbosch, ter gelegenheid, dat de Doorlugtigste Vorst Lodewijk Willem Ernst Hertog van Brunswijk enz: enz: in den Jaare 1776 vijf en twintig Jaaren Gouverneur dier Stadt geweest was, heeft doen Slaan.

Op de Voorzijde

Een Krijgsheld in zijne gewoone kleding, in het Curas, gelaarst en gespoort. Bij deezen komt een Vrouwe in Romijnsch gewaad, met een muurkroon² op het hoofd, zij heeft bij haar, een Vredens tak, en een hoorn van overvloed. Ter linker zijde van haar is Stadts wapenschild, om aan te toonen, wien zij verbeeld. Deeze wenscht den krijgsheld geluk. Boven staat dit randschrift.

Laetitia silvaducensium

dat is

De Vreugde van die van 's-Hertogenbosch

Onder aan staat

Gubernat: v Lustr: Ducis

Brunsv: MDCCLXXVI

dat is

Het vijf en twintig – jaarig Bevel

Hebberschap des Hertogs van Brunswijk MDCCLXXVI

Op de achterzijde

De stad 's-Hertogenbosch, van de zijde der Vugtherpoort verbeeld, boven welke een **Genius**, of bescherm Engel des Huises van Brunswijk, die het wapenschild van dat Geslacht vertoond, verbeeld is. Boven dit staat dit randschrift:

Decus et Securitas

dat is

Luister en Veiligheid

Onder de stad staat op een Banderolle

Gubernet diu

dat is

Dat hij lang het bevel voere

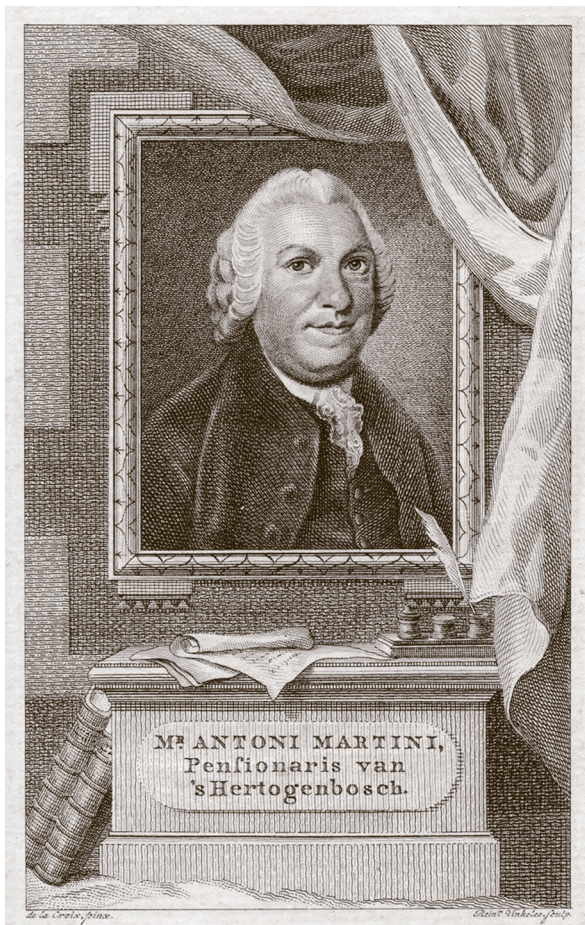
onder aan staat

s:c: (=senatus consulto)

dat is

Volgens het besluit des Raads.

Kopergravure met portret van pensionaris Antoni Martini. (Foto: L. Lennaerts)

Dit alles duid aan.

Dat de Stad 's-Hertogenbosch, die Vreede en voorspoed geniet, den Hertog van Brunswijk geluk en Zegen wenscht, dat hij in den Jaare 1776 vijf en twintig Jaaren haaren Gouverneur is geweest, zij verklaard, dat dit haar tot een luister en verzekeerheid verstrekt. Zij wenscht, dat hij veele Jaaren die hooge waardigheid mag bekleeden en heeft ter dier gelegenheid volgens het besluit haares Raad dien penning doen slaan.³

De schetsen werden met instemming goedgekeurd waarna elk raadslid hoofdelijk geheimhouding moest beloven. De tekening werd korte tijd later naar de graveur Theodoor Victor van Berckel gestuurd met het verzoek om de stempels te maken. Van Berckel liet een week later weten dat hij het ontwerp erg mooi maar ook zeer bewerkelijk vond en vroeg 200 gulden voor het maken van een voor- en keerzijde stempel. Van Heurn probeerde nog wat van de prijs af te dingen, maar uit de stadsrekeningen blijkt dat Van Berckel het gevraagde bedrag later wel uitbetaald kreeg.⁴ Terwijl de stempels werden gegraveerd gingen de voorbereidingen van de festiviteiten gewoon door.

Vorbereidingen

Op 5 juni waren de schepenen en de raadsleden weer in vergadering bijeen en werd een commissie samengesteld om 't examineren, of en welke solemniteiten van Stadts wege dienen te worden waargenomen ter aanstaande gedagtenis van het vijf en twintig Jaarig bevelhebberschap van Zijne Doorl: Hoogheid'. Een week later stelde de commissie vast dat het jubileum van de hertog een zeldzame gebeurtenis was en 'Dat boven dien Zijne Doorl: Hoogheid niet alleen was een Vorst van een Zeer illustre geboorte en hoog aanzien in de Republicq; maar ook aan deeze stadt en burgerije zeer veele diensten had gedaan en nog konde doen'.⁵ Het was dus logisch dat het jubileum van stadswege zou worden gevierd. De commissie kwam met het voorstel om de hertog op de blijde dag een diner of souper in het stadhuis aan te bieden. President-schepenen Bon en oudste raad Mobachius Quaet werden er op uitgestuurd om de komst van de feestcommissie bij de hertog aan te kondigen. De hertog bleek echter een druk bezet man en enkele pogingen om een audiëntie op het gouvernement te regelen mislukten. Drie weken later meldde schepenen Roosendaal de vergadering dat hij de hertog eindelijk 'ter partikuliere audiëntie' had gesproken. Als het per se moest wilde de hertog de commissie wel ontvangen, maar hij vond het gemakkelijker om zijn gedachten over het jubileum maar meteen met Roosendaal te

Theodoor van Berckel, graveur aan de Keizerlijke Munt te Brussel. Een pastel door Jean Malpé. (Foto: L. Lennaerts)

delen. Hij bedankte zeer vriendelijk voor de eer 'wijl [hij] niet gaerne zoude zien, dat de stadt eenige kosten maakte ten reguarde van zijn persoon; Dat [hij] ook liefs de omstandigheden van dit evenement hoe stiller hoe liever zag passeeren'.⁶

Roosendaal, allerm minst uit het veld geslagen door deze afwijzing, drukte de hertog op zeer beleefde toon op het hart dat de voorbereidingen in volle gang waren en de stad dit heuglijk moment niet mocht worden onthouden. De hertog had evenwel geen trek in een diner op het stadhuis, dus moest de raad maar iets anders bedenken.

Raadslid Van Heurn presenteerde diezelfde vergadering een proefslag van de nieuwe stempels. De leden waren tevreden met het resultaat en bestelden 25 gouden penningen en honderdvijftig zilveren penningen bij Van Berckel.

De commissie, nog steeds belast met de organisatie van feestelijkheden, bracht op 17 juli opnieuw rapport uit. Er werd nog eens aangehaald dat de hertog voor de ontvangst op het stadhuis met diner of souper had bedankt. Bovendien had schepenen Roosendaal zich tijdens het bezoek aan de hertog mogelijk met een kluitje in het riet laten sturen. Want intussen was gebleken dat de hertog op 4 augustus, de

Van Berckel

Vanaf 1704 was 's-Hertogenbosch begonnen met het uitreiken van presentiegeld in de vorm van zilveren penningen aan de leden van de stadsregering om er voor te zorgen dat ze de vergaderingen bijwoonden. Het stadsbestuur sloot een contract met de zilversmid Theodoor Caspar van Berckel om deze zogenoemde stadhuispenningen te leveren. Tussen 1704 en 1795 verkocht de familie Van Berckel naar schatting honderdduizend penningen aan de stad 's-Hertogenbosch. Na verloop van tijd werden de penningen ook voor andere doeleinden ingezet, bijvoorbeeld als relatiegeschenk, als prijs voor de beste leerlingen aan de Latijnse school, als beloning voor de brandweer, enzovoort. Ook werden stadhuispenningen later in een grotere maat geslagen die precies twee keer zo zwaar waren als de kleine versie. Van deze zogeheten dubbele stadhuispenny bestond naast een zilveren, ook een gouden versie. In die tijd hadden veel Bossche huizen nog een houten voorgevel. Het stadsbestuur bevorderde de bouw van stenen gevels. Een gedeelte van de stenen werd vergoed en de eigenaren ontvingen zo'n gouden penny.

Sinds de invoering veranderde het embleem van de penningen om de zoveel jaar. Twee generaties Theodoor van Berckel, allebei zilversmid, sloegen de penningen in hun eigen werkplaats, maar bestelden de stempels waarschijnlijk bij graveurs van buiten de stad. Kleinzoon Theodoor Victor van Berckel bleek echter een groot talent te hebben als graveur en vanaf 1761 was het familiebedrijf in staat om de stadspenningen volledig in eigen beheer te vervaardigen en te leveren.

dag van zijn jubileum, helemaal niet in de stad was. Men was voldoende gewaarschuwd en toch vond men dit alles kennelijk geen reden om van de feestelijkheden af te zien. Integendeel, het besluit werd genomen om de hertog als geschenk vijftientig gouden penningen, ieder ter waarde van 30 gulden, geslagen op de nieuwe stempels, aan te bieden. Hiervoor zou in Amsterdam een gouden doos worden besteld die begroot werd op vier à vijfhonderd gulden. Als klap op de vuurpijl werd er ook nog een 'Ordonnantie van betaling op stadts rentmeester ter beloop van drie duizend guldens' uitgeschreven.⁷ Verder vond men dat pensionaris Martini maar moest gaan informeren of de felicitaties de dag na de terugkeer van de hertog konden worden overgebracht.

Op 31 juli werden 'ter keuse van deeze vergadering geexhibeert vier differente goude doosen, van de fraaijste en modernste smaak, uit Amsterdam van

de gebroeders Moiana op 't Rokin ontboden, waar van twee a 500 guldens ieder, een van 600 guldens en een van 660 guldens, welke laatste tot devies boven op de doos had twee Grieksche vrouwen, die op het altaar elkander eene onverbreeklijke vriendschap zwoeren'.⁸ Het budget van 4 à 500 gulden werd ruim overschreden, want men koos de allerduurste...

Nieuwe pogingen om een afspraak te regelen met de hertog mislukten jammerlijk, maar op 2 augustus kwam er een bericht van de hertog waarin het stadsbestuur geïnformeerd werd over het protocol dat op de verjaardag van de echtgenote van de stadhouder, prinses Wilhelmina van Pruisen, in acht werd genomen. Men bedacht een list. Het stadsbestuur had namelijk de gewoonte om de hertog, als vertegenwoordiger van het huis van Oranje en Nassau, bij dergelijke gelegenheden geluk te wensen. Het leek de regering een goed idee om dit moment aan te grijpen om dan ook maar gelijk hem persoonlijk te feliciteren. Opnieuw werd pensionaris Martini er op uitgestuurd om te vragen of het de hertog zou uitkomen. En of de hertog wenste dat het voltallige stadsbestuur in zwart gekleed zijn opwachting zou maken? Brunswijk had er nog steeds geen trek in en bedankte opnieuw voor de eer en de attentie onder toevoeging dat zijn dag voorbij was en dat de zevende de dag van Hare Koninklijke Hoogheid was. Martini hield echter vol waarop 'zijne Hoogheid daar op geliefde t'antwoorden, dat zulks dan door die zelfde commissie bij die gelegenheid konde geschieden'.⁹

Het 'feest'

Woensdagochtend zeven augustus tegen tien uur stond het voltallig stadsbestuur – president en schepenen, gezworenen en raden – in het zwart gekleed bij de poort van het gouvernement. De heren van de commissie en de pensionaris voorop, vergezeld door twee stadsbodes met ontbloot hoofd, werden als eerste toegelaten bij de hertog van Brunswijk. Terwijl de commissie binnen was stond de rest van het stadsbestuur waarschijnlijk buiten te wachten. Hopelijk regende het niet! Pensionaris Martini hield een ronkende toespraak waarin hij de hertog eerst met de verjaardag van de prinses feliciteerde om te vervolgen met de gelukwensen voor de hertog. Daarna werd de gouden doos met de 25 gouden penningen aangeboden en ook de cheque van 3000 gulden werd door de hertog in ontvangst genomen. De hertog betuigde volgens het verslag van deze gebeurtenis op 'allervriendelijkste en gratieuste wijze' zijn dankbaarheid,¹⁰ waarna de overige schepenen en raadsleden een voor een naar binnen mocht-

Gouverneur Lodewijk Ernst van Brunswijk-Wolfenbüttel, bijgenaamd 'De Dikke Hertog', in gesprek met commandeur Douglas. Op de achtergrond Citadel en Sint-Jan. Een schilderij van J. Vrijmoet uit 1786. (Collectie en foto: Noordbrabants Museum)

ten om de hertog te feliciteren. Nog geen uur later was men al weer terug op het stadhuis. Na een korte vergadering ging iedereen naar huis met een 'dubbele Stadt penning van den nieuwen stempel' als doekje voor het bloeden. Al met al kon dit nooit het feest zijn geweest dat het stadsbestuur vooraf in gedachten had...

Stadsarchivaris R.A. van Zuijlen becijferde in 1865 in zijn publicatie *Stadsrekeningen van het jaar 1399-1800* (dl. 3 p. 1824-1826) dat dit feestje de stad 4.410 gulden kostte bovenop de jaarlijkse toelage van de stad aan de hertog van 1.500 gulden, samen 5.910 gulden.

Er braken in de daaropvolgende decennia zware tijden aan in de Republiek. Er ontstonden twisten tussen de patriotten en de Oranjegezinden. Hoe verliep het de hoofdpersonen in deze geschiedenis verder? De Hertog van Brunswijk moest vanwege politieke druk in 1784 het veld ruimen en verliet voorgoed het land. Hij overleed in 1788.

Mr. Antoni Martini sympathiseerde sterk met de patriotten. Hij kwam hierdoor in conflict met het stadsbestuur waardoor hij zich gedwongen voelde ontslag te nemen als pensionaris van 's-Hertogenbosch. Daarna bekleedde hij functies in het landelijk bestuur. Hij overleed in 1800.

De ster van Theodoor Victor van Berckel rees vanaf

1776, want in september van dat jaar werd hij door Maria Theresia van Oostenrijk benoemd tot Graveur Generaal van de Keizerlijke Munt te Brussel. Van 1776 tot 1794 kwamen alle munten en penningen van de Oostenrijkse Nederlanden onder zijn verantwoordelijkheid tot stand. Hij werd daarmee een van de beroemdste medailleurs van zijn tijd. Omdat hij in zijn arbeidscontract had bedongen dat hij voor eigen rekening penningen mocht slaan kon de stad 's-Hertogenbosch op hem blijven rekenen voor de levering van stadhuisspenningen. Op 19 september 1808 overleed hij in zijn geboortestad 's-Hertogenbosch.¹¹

* Lei Lennaerts (1965) is graveur bij het Bossche edelsmeedbedrijf Venrooy Goud- en Zilverindustrie en verricht uitgebreid onderzoek naar de Bossche graveur Theodoor Victor van Berckel

Bronnen:

- Het Resolutieboek en de 'missiven en rapporten' van de stadsregering van 's-Hertogenbosch van 1776: Stadsarchief, OSA, inv.nrs. 397 en 687
- A. Vos e.a. (red.), 's-Hertogenbosch. *De geschiedenis van een Brabantse stad 1629-1990* ('s-Hertogenbosch 1997)
- H. Palier, *Lijst van enkele en dubbele stadhuisspenningen der stad 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 1851)
- M.W. Snoeck, 'Aantekeningen over de 's-Hertogenbossche stadhuisspenningen', in: *Jaarboek v.h. K.N.G. voor Munt- en Penningkunde* 1927
- A. de Witte, *Le Graveur Théodore-Victor van Berckel. Essai d'un catalogue de son oeuvre* (Louvain 1909)
- M. Jansen, 'Biografie: Lodewijk Ernst van Brunswijk-Wolfenbüttel 'De Dikke Hertog' 1718-1788', in: *Bossche Bladen* 4 (2002) nr. 1 p. 9

Noten

- 1 GAHT, OSA 397, resolutieboek 1776, folio 134 t/m 138.
- 2 (bij de oude Romeinen) ereteken voor de krijgsman die het eerst de muur van een vijandelijke stad had beklommen (ook vaak in stadswapens).
- 3 OSA 397, resolutieboek 1776, folio 147 en 148.
- 4 OSA 3159, rekening d.d. 20 juli 1776 van Theodoor Victor van Berckel, voldaan op 15 november 1776.
- 5 OSA 397, resolutieboek 1776, folio 203 en 204.
- 6 Idem, folio 237.
- 7 Idem, folio 261 en 262.
- 8 Idem, folio 268 en 269.
- 9 Idem, folio 277 en 278.
- 10 Idem, folio 278 t/m 281.
- 11 De exacte overlijdensdatum is niet bekend. Het staat vast dat Van Berckel op 23 september 1808 is begraven: *Sr. Theodorus van Berckel - in de Sint-Janskerk, 70 jaar, gehuwd, nalatende 4 kinderen, verval van kragten*: DTB 200 (1806-1810) folio 92. De bronnen m.b.t. zijn overlijdensdatum spreken elkaar tegen. Documenten uit het archief van de familie Van Berckel spreken over 19 september 1808, documenten die zich in het Oostenrijks Staatsarchief bevinden noemen 21 september 1808 als overlijdensdatum. De meeste bronnen spreken van 19 september 1808 dus dat is waarschijnlijk de datum van overlijden.